

JANDARMANIN İMAJI

Dr. Sinan ÇAYA*

Özet:

Bu makalede jandarmanın bazı ülkelerde ve Türkiye’de resmettiği görüntü ele alınmıştır. Jandarmaya bakışta tutumlar esasen oldukça soğuk sayılabilir. Bunun görevin tabiatıyla bağlantısı da yadsınamaz. Türkiye’de jandarmanın imajına tesir eden menfi unsurların esasen tek partili baskı döneminde oluşup yerleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Sonradan görüntü giderek iyiye gitmiş gözükmektedir. Kırsal alanda güvenliği sağlamakla yükümlü jandarmanın işi zordur; ancak sunduğu görüntü de görev etkinliği ile o derece alâkalı ve önemlidir.

Anahtar Kelimeler:

Jandarma, görüntü, tutum, asayiş, suç.

Abstract:

The Image of the Gendarme

In this article the picture presented by the gendarme in some countries and in Turkey is taken into consideration. One might as well regard the attitudes pertaining to the gendarme as rather cold; besides the connection of this with the very nature of his task can not be denied either. It can be inferred that in Turkey negative elements affecting the image of the gendarme came into being and got crystallized basically during the oppressive single party period. The image appears to have improved later on. The work of the gendarme, who is responsible for the upkeep of the public peace in rural areas, is indeed difficult; however, his reflected image is accordingly important and related to his work effectiveness.

Keywords:

Gendarme, image, attitude, public security, crime.

GİRİŞ

Jandarma; kırsal alanda polisin mukabili işlev yapan ve asayiş görevinin gereği, halkla en yakın temasta bulunan askerî kesimdir. Bu itibarla jandarmanın; dışarıdan bakıldığında nasıl bir görüntü ortaya koyduğu, nasıl intibalar verdiği özel bir önem taşır. Geniş halk yığınları tarafından algılanış (*perception*) biçimi; jandarmanın etkinliğini de görev şevki ve moralini de büyük ölçüde etkiler.

BAZI ÜLKELERDE JANDARMANIN GÖRÜNTÜSÜ

Hemen bütün dünyada, ifa ettiği vazifenin tabiatı icabı, jandarmanın, halka şirin gözükme konusunda güçlükler yaşadığını söylemek pek de yanlış olmaz.

Yazar *Albert Camus*’nun *Yabancı* başlıklı ünlü romanının —olaylar Fransız sömürgesi Cezayir’de geçer— film versiyonunda —artık hayatta olmayan İtal-

* Adli Bilimler Uzmanı, Marmara Üniversitesi.

yan aktör *Marçello Mastroianni* baş rolde oynuyordu— bir sahne vardır: Fransız jandarması, bir bilgi almak üzere bir evin kapısını çalar. Kapıyı açan ev sahibi adamın o esnada ağzında sakız vardır. Bu yüzden adam, jandarmaların birinden bir tokat yer ve “*konusurken o sakızı ağzından çıkart !*” diye azarlanır.

Bir köşe yazarının gönderme yaptığı gibi —kitap elimize geçmedi, okuyamadık— *İsveçli yazar Per Wahlö'nün (1926-1975) Kamyonet adlı romanı Franco dönemi İspanyası'ndan kesitler içerir. Bir epizotta bir turist, pikap ile talî bir sarp yolda giderken bir koyun ezer. Sürünün ihtiyar çobanıyla arasında tartışma çıkınca, yetişen İspanyol jandarması, turisti kendi yurttaşına yeğleyerek, bu çobana tokadı yapıştırır.*

Aronson'un (1992: 60) da kaydettiği gibi 1970 yılı mayıs ayında Amerika'nın Ohio eyaletinde *Kent City Üniversitesi* 'nde, bazı öğrenciler Kamboçya'nın işgalini protesto ederlerken; müessif bir olay gerçekleşmişti. “Amerikan jandarması” demek olan *Millî Muhafızlar (National Guard)* dört öğrenciyi vurup öldürmüşlerdi.

Bu vukuat, sonradan *Millî Muhafızlar*'ın her adı geçtiğinde bazı çevrelerce hemen hatırlanan bir acı hâtıra olmuştur. Birçok sosyal bilim kitabında bu örnek olaya göndermeler yapılmıştır. Olayın sebepleri irdelenmiştir.

Harold Robbins'in bir romanında da *Millî Muhafızlar* grev kırıcı rolleriyle bir gönderme alırlar. Romanda Batı Virginia Dağlık Mıntıkası'ndan gelen bir gencin kömür madenlerinde başlayan ve ülke çapında bir sendika ağası olarak hitam bulan hayatı işlenir. Demir çelik sanayinin kalbi Pittsburgh şehrinde 1919 yılı Eylül'ünde ilk sendika tomurcuklanmaları esnasında bir grev kararı üzerine kentte hava gerilir. Fabrika önündeki grev gözcülerine karşı ve yeni siyahî gönüllü işçilerin kapılardan geçerek içeri girmelerini sağlamaya yönelik kolluk faaliyetleri örgütlenir.

[*Grevçiler şerife doğru ilerlediler*]. *Bir süreliğine şerif geri adım atmadı. “Pennsylvania Millî Muhafızlar Komutanı Tuğgeneral Standish burada bizimle; eyalet vâlisinden, mesele çıkarsa adamlarını çağırma konusunda doğrudan emir aldı”. Grevci saflarının arkalarından bir ses, “sen belâ çıkartmazsan belâ çıkmaz, şerif!” dedi, “kamyonları geri çevirip zencileri geldikleri yere yolla!”. Diğer grevçiler de makamla şiar okumağa (slogan atmağa) başladılar. “Grev kırıcıları (scabs) geri gönder, geri gönder!”* (Robbins 1979: 283).

İtalya'da Carabinieri birimleri 1930'larda Afrika'da kıyımlar gerçekleştirmekte kullanılmıştır. Öte yandan Mussolini'nin sükutunda rol oynadığı için Hitler Almanyası tarafından faşist dâvaya sâdik görülmeyip dağıtılmış, bir çok mensubu çalışma kamplarına sürülmüştür. Alman işgali gelince çok sayıda mensubun direniş hareketine katıldığı görülmüştür (yaygınlaşmış bilgisi) ki bu itibarla kuruluşun ülkesi içinde saygınlık kazandığı anlaşılmaktadır.

Yıllar önce 1938 mezunu bir emekli kurmay albay anlatmıştı: Mareşal Tito döneminin Yugoslavyası'nda bazı iç bölgelerden otomobil ile geçmiş. Bir tür istihbarat görevi varmış. Boynunda ipek fulâr, gözünde zarif gözlükler, çıtkırıldım bir zengin turist kisvesi altında bazı bilgiler ve kanaatler toparlamış. Amma, fotoğraf şöyle dursun; hiçbir kroki veya yazılı not bile almamış. Öğrendiklerini sırf kafasına kaydetmiş. “Çünkü,” demişti, “*Sırp jandarması yakalarsa adamın tırnaklarını söker!*”

TÜRKİYE'DE JANDARMAYA YÖNELİK ESKİ TUTUMLAR

Sözel Türk folklorunda; “sen uyanık adamsın; git de jandarmaya yazsınlar” yollu bir deyim bulunur. Bu tutumu; neredeyse bir beğeni, bir takdir hükmünde görmek pek de yanlış olmaz. Kurnazlık veya açığözlülük zekâyı çağrıştırır. Bu özelliğin bir beceri ve mârifet boyutu ortadadır.

Öte yandan eski türkülerde de, jandarma ile ilgili bazı terennümler bulunur: “*Zaptiyeler sardı da bizi...*” [Zaptiye, Osmanlı jandarması idi]. “*Biz korkmayız candarmadan*”, “*Zaptiyeler sardı da bizi...*”, “*Karşiki dağlar cenderme cenderme...*”, “*Cenderme çavuşuyam, yol verin savuşuyam!*” vb. Bu deyişleri, duygulanımsal anlamda “nötr” kabul etmek mümkündür. Yani bir “candırma” gerçeği vardır ve vazifesini yapar “candırmalar”.

Öte yandan edebiyatta yer alan jandarma görüntüsüne hiç de olumludur dememez. Birçok romanda jandarma tipi, zâlim ve eziyetçi olarak resmedilmiştir. Bazı siyaset bilimcilerin söylemlerinde de yine, Türk köylüsünün “belâlısı” olarak resmedilen “ağa, tahsildar, jandarma üçlüsü”nden dem vurulmuştur.

Dahası, bazı yapıtlarda tahsildar veya ağa affedilse bile jandarma, yergiden kurtulamamıştır. *Sabahattin Ali*'nin yarattığı sempatik roman kişisi *Kuyucaklı Yusuf* tahsildar iken, aynı eserde zaptiye [romanda olaylar son Osmanlı döneminde geçer] rüşvetçidir. *Yaşar Kemal*'in *Akçasaz'ın Ağaları* adlı roman serisinde son dönem feodal ağalardan *Derviş Bey*, yiğitlik motifleriyle işlenmiş bir portredir. Kendisine sığınan adamı düşmanına teslim etmeyen, Arap atlarına tutkun, Halep işi sim işlemeli esvaplar içinde zevk sahibi bir ağa. Oysa aynı romanda, jandarmaya, düpedüz işkenceci rolü yüklenmiştir. *Derviş*'in adamı Mahmut, karakolda onların elinde can verir. Uzatmalı onbaşı Ali'nin, kolundaki pırpır kaybetmemek için yapmayacağı şey, dinlemeyeceği emir yoktur.

Bu bağlamda hiç değilse bir *zaptiye* tipine olumlu bakan bir sanat eserini, bir Türk filmi burada zikretmeye değer: Otantik Ege şivesinin korunduğu, başrolü *Ekrem Bora*'nın oynadığı 1966 yapımı “*Çavdarlı Murat*” adlı çalışmadır bu. İlgi duyduğu Elif (filmde Figen Say) adlı kıza bir derede yikanırken zorla sahip olan ve bu yüzden dağın yolunu tutmak zorunda kalan, zeybekler içinde süratle temayüz edip mıntıkaya nam salarak küskün kızın tekrar saygısını kazanan bir genci anlatır öykü.

Film boyunca *Çavdarlı Efe* ile zaptiye kumandanı arasında kişisel bir saygı bağı seyirciye imâ edilir. İki ayrı insanın; hasım taraflarda bile olsalar, birbirlerine karşı insanî bir anlayış beslemeleri; filmin en ilginç unsurlarından biridir. [“*Akrep*” (Scorpio, 1973) adlı sinema eserinde *Burt Lancaster*'in oynadığı Amerikalı ajanın da karşı taraftan, bizzat *Demir Perde*'den böyle bir “düşman arkadaşı” vardı].

Filmin son bölümünde *Çavdarlı Murat*; eski zeybek çetesini dağıtmış, Elif'ine kavuşmuş tövbe-kâr bir aile reisidir. Zamanında uğruna dağlara çıktığı kadınla evlenmiştir şimdi. Bir garip tecelli (ironi) uyarınca, tam da yeni doğmuş bebekleri ağlamaya başlarken, zaptiyeler bu eski efenin dağ kulübesini kuşatırlar. “*Teslim ol !*” nidaları işitilir. Kulübeden yanıt gelir: “*Bırakın bizi! Ben he'bi şeyi unuttum gaari !*” Kumandanın

karşılığı katıdır: “*Amma kanun unutmaz, Çavdarlı !*” Sonra bir yumuşama, bir pazarlık gelişir. Teslim olmanın karşılığında hafif bir ceza ile kurtulma vaadi gelir kumandanın tarafından. Çavdarlı tereddüt içindedir: “*Osmanlı’ya [yani devlete] güven olmaz !*” Derken bu gerilim içinde zaptiye kumandanı ağır ağır konuşur: “*Öyleyse bana güven, Çavdarlı !*” Şimdi eski çeteci silahını atarak yavaşça dışarı gelir ve şöyle der: “*Ben zaten dağda iken de he’bi’vakit sana güvendiğim, gumandan !*”

YAKIN TARİHTEN BELLİ BİR DÖNEM VE SONRASI

Tek parti döneminin 1940’lı senelerinde rejimin baskıcı ve buyurgan olduğu ve bu hengâmede jandarma kötü imajının da esasen o dönemde ve o doğrultuda biçimlendiği inkâr edilemez. Buna rağmen, İkinci Dünya Savaşı koşulları ve Türkiye’nin çevresini saran ateş çemberi, belki bir ölçüde öylesi bir yönetim anlayışını bir nebze gerekli kılmış olabilir şeklinde bir sav da tartışmaya şâyândır. Nitekim demokrasi deneyimleri köklü Amerika ve İngiltere’de bile, meselâ basın hürriyetine bazı tahditler gibi olağan dışı önlemler, “Büyük Savaş” yüzünden alınabilmiştir.

Dahası; tek parti döneminin baskısı, yalnızca kırsalda jandarmaya inhisar etmiyordu. Vatandaşa “*bu gün git, yarın gel*” diyen sivil memur tipi ve kentlerdeki polis figürü de o kadar sevimli değildi. O devirde Fransız yazar *Savant* (1944: 127-128), kendi batılı gözüyle bazı saptamalar kaydetmiştir: “*Batıda insanların hayatında yeri olmayan polis korkusu, İstanbul’un yaşamını dolduran bir kavramdır. Polisin görülmesi veya adının geçmesi bile orta sınıf şehirlinin soluğunu keser !*”. (Menderes iktidarından itibaren halkın demokrasinin lezzetine giderek daha fazla varmasıyla birlikte bu katılık, yerini göreceli ve hissedilir bir yumuşamaya bırakmıştır).

Ancak nedense jandarma; dönemin katı yönetimini asıl temsil eden bir sembol olarak öne çıkmıştır¹. *Keyder*’in (1987: 39) deyişiyle; “*çok partili hayata geçerken, eski tek partinin ödünler verip şirin gözükmeye bakması; jandarması ve tahsildarıyla despot devlet görüntüsünü köylünün hâfızasından silememiştir*”.

BAZI MÜNFERİT YANLIŞLAR VE İLGİLİ ÖNLEMLER

Jandarma, dirlik düzenliğin korunması için, yani asayiş hizmeti sunmak üzere vardır. Polisin şehirlerdeki fedakârlık isteyen vazifesi ne ise, bunun kırsal alandaki karşılığı da ona düşer; onun gayretleriyle kaimdir. Dahası, hazarda bunu başarmanın yanı sıra, savaşta ayrıca cepheye koşmak mükellefiyeti de vardır.

¹ Bir lisanüstü dersinde yaşlıca bir öğretim üyesi bir vesileyle, çocukluğunda jandarmanın şalvarla gezen köylülerin şalvarını oracıkta çatır çutur yırttığını, oldukça *Jakoben* bir edâ ve övgülü sözler içinde nakletmişti. Esasen o dönemlerde bazı işgüzar jandarmaların köylüye âdeta sataşma doğrultusunda bir bahaneleri, şapkadan gayri bir başlık (serpuş) takma şöyle dursun, sırf açık başlı vaziyette dolaşıyor bulunmaktı. Bu yüzden köylüler, kendilerince en uygun buldukları kasket tipi şapkaları başlarından ayırmamak cihetine gitmişlerdi ve kasket yıllar yılı köylülükle aynilemiş (özdeşleşmiş) idi. Günümüzde (başa poşu takılan yöreler hariç) bir köy kahvesinden rast gele bir kesit alınsa, büyük çoğunluk başı açık hâldedir (tarlada güneş altında korunmak şapkayı mecbur kılsa da kasketten başka tipte şapkalar; özellikle siperli, yarım küre şeklinde ve futbol dahil reklâm yazılarına müsait şapkalar çoğunluktadır; kışın ise yün başlıklar yaygındır). S.Ç.

Öte yandan, sivilliğinde etraftan âdeta bir hiç olarak kabûl edilmiş bazı genç bireyler; askerde jandarmaya ayrılınca, şimdi ansızın ellerine geçen bu otoriteyi belki gereğince hazmedemeyebilirler. Kudret sarhoşluğu başlarını döndürebilir. İşte istenmeyen uygulamaların altında çoğunlukla bu *psiko-sosyal etmen* yatar. Jandarma çok iyi eğitilmiş ve her zaman çok dikkatli olmak durumundadır. Ama az sayıda nâhoş örnekleri soyut bir biçimde ele alıp genellemelere varmak doğru olmaz. Jandarma teşkilâtı bir bütün anlamında son derece disiplinlidir. Rütbeli üstler sürekli dönüt (*feedback*) değerlendirmesi yaparak; usûlsüz ve yersiz uygulamaların önünü almaya bakarlar.

Mesela on yıl kadar önce yayınlanmış bir emirde; cüce bir zanlı vatandaşa kelepçe takan jandarmalara atif yapılarak benzer uygulamalardan kaçınılması ikazı yapılıyordu. Gereğinde inisiyatif kullanılması vurgulanıyordu. İç mekânlardaki arama faaliyetlerinde ayağa galoş giyilmesi gibi vatandaşı mutazzarır etmeyecek tedbirlere değinen emirler de o tarihlerden itibaren görülmüyordu.

Jandarma teşkilâtında son senelerde bayan astsubayların istihdamı, dışarı karşı daha müşfik² bir görüntü sergilemede mutlaka olumlu bir adım sayılmalıdır ki hâlihazırda uygulama münhasıran bu kuvveti kapsamaktadır.

Öte yandan jandarmanın tarihçesine bakarsak; bu kuvvetin, modern örgütçülüğün getirilerine en önceden kavuşmuş bir bünye olduğunu anlarız. Balkan Harbi'ni, *Bâb-ı Âli*'den izin alarak izlemeye gelen *Daily Mirror* gazetesinin savaş muhabiri (*Ashmead-Bartlett* 1913), yazdığı kitabında jandarmadan övgüyle bahseder. Osmanlı'nın gafil avlandığı bu acıklı savaşta, Lüleburgaz bozgununun sonrasında Çorlu'ya ricat eden askerleri çeki düzene koyan jandarmadır. Kaçakların önünü kesen ve moralleri yükselten, hep dimdik ve disiplinli atlı zaptiyedir.

Jandarma teşkilâtı; son zamanlarda; sahillerde (lisan bilen elemanlar bulunduran) turizm birimleri ve (yasak avcılıkla, rastgele katı ve sıvı atıklarla tabiatı hoyratça kirletenlerle mücadele eden) çevre birimleri dâhil, ileri uzmanlaşma hamleleri gerçekleştirmiştir. Kriminal laboratuvarları, olay yeri incelemesine yarayan donanımlı araçları ve öteden beri ileri teknik bilgileri³ haiz koca bir kuruluşur.

² Bilindiği gibi şefkat duygusu daima erkeklerden çok *cins-i lâtiflere* yakıştırılmıştır. Sembolik Şair Ahmet Hâşim bir yabancı kız okulunu gezisinde tabiat laboratuvarında kedi, köpek ve tavşanların didaktik (!) amaçlarla canlı hâlde ve övünçle kesilip incelendiğini öğrenince dehşete düşer. Demek “dünya üzerinde şefkat ve merhametin son ilticagâhı zannettiğimiz kız kalbi bilmediğimiz bir husunetle [katılık, sertlik] çarpıyordu” diye hayıflanır. Durumu naklettiği makalesinde (yeni basım 2007: 74-75) bildirdiğine göre kızlara, zevk için bu “vivisection” çalışmasına hiç gerek olmadığını, bunun birçok ülkede “âlim ve mütehassıslar için bile tecviz edilmediğini” açıkça söylemiştir. Bu “cellât oyunu” karşısında kız talebelerin acı duymadıkları cevabına karşı çok üzülmiştir. Yazısını “gözlerimi haşyetle [korku] kapadım” diye bitirir. S.Ç.

³ Orta Doğu Teknik Üniversitesi mezunu bir arkadaş bir gün bir öğrencilik anısını, jandarmanın teknik kabiliyetine yönelik bir takdirle anlatmıştı: Kampus içinde bildiri dağıtan birkaç öğrenci, gezici devriyenin yaklaştığını görünce koşarak kantine girmişler; masalara dağılıp pisi gibi oturmuşlar. Biraz sonra ciple gelen bir jandarma astsubayı kantine girip dolaşmış. Oturan öğrencilerin enselerini iki parmağıyla usulca yoklamış. Sadece enselerinde ter ıslaklığı olanları tefrik edip ayıklamış. S.Ç.

TOPLU SUÇLARA KARŞI JANDARMANIN BAMBBAŞKA ÖNEMİ

Jandarma; suçluları kovuşturmaktan; eşkıya ve kaçakçı ile uğraşmaktan başka; tıpkı polis teşkilâtı gibi; nümayiş kalabalıklarını denetleme görevine de her zaman hazırdır. Polise göre mevcudu daha fazla ve sevk-i idaresi bu durumlarda daha uygundur. Burası çok önemli bir noktadır; çünkü bir eylemci topluluk bazı hallerde çok önemli bir potansiyel tehlike demektir. Etkin kalabalıklarda kolektif şuurun ferdi bilinç seviyesine nispetle çok daha düşük katmanlara indiği bilinmektedir ve birçok davranış bilimcisi kalabalığın bu veçhesi ile ilgilenmiştir:

Kalabalığa (mob) karışmış bir kişi telkinlere (suggestion) açıktır. Olacaklardan kendisinin değil de etrafının sorumlu tutulacağı duygusuna kapılmıştır. Bakış açısı dar anlamda odaklanmış, âdeta bir tünel içinden dünyayı görür hâle gelmiştir. Acilen eylem ortaya koyma hevesine sürüklenmiştir. Bu iş yapılacaktır! Hemen şimdi yapılacaktır (Landis 1974: 260).

Fransız sosyolog Gustave Le Bon [1896] maksatlı kalabalık içersinde bireyselliğin yitip gittiğine (deindividuation) nice zaman öncesinden dikkatleri çekmiş idi. Bu süreç; bulaşma (contagion) derecesinde bir hızla ilerler. Bireyin doğru yanlış kavramları da kolektif bir akıl birikintisi içinde akıp gider (Ragland & Saxon 1985: 441).

Wrightsmann (1972: 401), diğer etmenler eşit ise kalabalık içinde bireysel kimliğin, o kalabalığın büyüklüğü ile doğru orantılı olduğuna işaret eder. Bu anonimlik ve tanınmazlık havasında kişinin değiştiğini kaydeder. Kişi, önceden yapamayacağı yıkıcı işleri artık bu ortamda kolayca gerçekleştirebilecektir!

Hattâ İtalyan kriminolog Sighele şu noktaya değinmiştir: Topluca işlenmiş ve hele sansasyonel [heyecan uyandıran] suçların yargılanmasında, bizzat yargıçlar kurulu bile benzer bir kalabalık psikolojisine yakalanabilir! Sighele de tıpkı Carlyle gibi, âdemoğlunun doğal öldürme içgüdüsünü kabûllenir. Bir dış kabuğu andıran uygarlık katmanının altında, için için yanmaya devam eden insan vahşiliğine değinir (Selçuk 1988).

Linç, bir toplumsal ayıptır. Polis ve jandarma; galeyana gelmiş kalabalıkların önüne et kemik bir duvar misali dikilerek nice linç olayını önlemiştir. İlginçtir. Kargaşaya gebe birçok gergin durumlarda, polis güçlerini takviye eden jandarma; polisten daha katı bir kuvvet addedildiği için sadece varlığıyla bile caydırıcı (*detering*) bir işlev yapabilir. Sıcak çatışma henüz patlak vermeden pro-aktif bir önleme başarısı gerçekleştirebilir.

SONUÇ

Jandarma; birçok birimleriyle en uç mahrumiyet bölgelerinde çok ağır koşullarda görev yapar. Mâsumu şefkatle koruyan, suçluyu tâviz vermeden kovalayan; feragat sahibi, çileli bir kolluk gücüdür. Huzuru korumak uğruna gâziler, şehitler verir. Üstüne üstlük, bazı çevreler tarafından *günah keçisi* (*scapegoat / bouc émissaire*) olarak alınmaya müsait bir konumdadır. Görev çeşidinin doğasında herkese birden yaranmak zaten olamaz.

Jandarmanın hâminden anlamak, ona *empati* (*eşduyum*) içinde bakmakla mümkün olur. Türk insanının genel tahsil ortalaması ve sosyo-kültürel düzeyi yükseldikçe, onun içinden göreve celp edilen jandarma neferleri de giderek daha nitelikli hâle gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Aronson, Elliot (1992), *The Social Animal*, W.H. Freeman & Co., New York.
- Ashmead-Bartlett, Ellis (1913), *With the Turks in Thrace*, William Heinemann, London.
- Hâşim, Ahmet, ([yeni basım] 2007), “Kediler Mezbahasında”, (Haz. Sabahattin Çağın) Ahmet Hâşim, *Gurebahane-i Laklakan*, Çağrı Yayınları, Divanyolu, İstanbul, ss. 74-75.
- Keyder, Çağlar (1987), “The Political Economy of Turkish Democracy”, I. C. Schick & E. A. Tonak, E. A. (Der.), *Turkey in Transition: New Perspectives*, (Çev. R. Benatar et al), Oxford University Press, s. 39.
- Landis, R.J. (1974), *Sociology: Concepts and Characteristics*, Wadsworth Publishing Co., Belmont, Calif.
- Ragland; R. & Saxon, B. (1985), *Invitation to Psychology*, Scott, Foresman and Co., Glenview, Illinois.
- Robbins, Harold (1979), *Memories of Another Day*, Pocket Boks, New York.
- Savant, Jean (1944), *La Turquie d’Ismet Ineunu*, Fernard Sarlot, Paris.
- Selçuk, Sami (Ocak-Haziran 1988), ”L’infraction collective (approaches psycho-socio-criminologiques et sa structure juridique en France)”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt XLIII, No. 1-2, Ankara.
- Wrightsmen, L.S. (1972), *Social Psychology in the Seventies*, Books Cole Publishing Co., Monterey, Calif.